

**REPRESENTACIONS DE L'ENCOBERT.
LA GERMANIA VALENCIANA I LA NACIÓ
LIBERAL EN EL SEGLE XIX***

Xavier Andreu Miralles

Josep Ramon Segarra Estarrelles

Departament d'Història Contemporània. UVEG

La revolta de les Germanies fou l'enfrontament armat de la menestralia de la ciutat de València contra l'oligarquia ciutadana i la noblesa senyorial que es produí entre 1519 i 1522. En la fase més radical de la revolta, a partir de l'estiu de 1520, el moviment es va difondre a moltes viles de dins i de fora del Regne. La historiografia del període s'inclina per interpretar la revolta com una lluita de caràcter social contra el monopoli del poder a la ciutat per part d'oligarquies rendistes. Així mateix, també s'ha assenyalat la importància del radicalisme cristià i el component messiànic del moviment, ben palès en la figura enigmàtica de l'Encobert. Un ampli consens historiogràfic avala la conclusió que la derrota dels agermanats va afavorir la consolidació de l'autoritarisme monàrquic (GARCÍA CÁRCEL, 1981; DURAN, 1982).

El que ens interessa ací, però, no són les Germanies com a esdeveniment històric sinó en la seua dimensió mítica: el mite de la revolta popular contra el despotisme del monarca "estranger" i el mite del poble valencià que es resistia a dissoldre's en una monarquia d'encuny castellà. Es tracta de dues visions bastides durant el segle XIX a partir de l'encaix de la revolta dins de dos grans relats històrics: d'una banda, la història de la nació espanyola liberal que des de 1812 es presentava com la "recuperació" de les llibertats "nacionals" que els agermanats haurien defensat tres-cents anys abans i, de l'altra, la història del poble valencià, en la qual les Germanies representarien la fi de l'esplendor medieval i l'inici d'un procés de decadència i castellanització que culminà amb la pèrdua dels Furs el 1707, moment a partir del qual s'inicià el lent "renaixement". Des de la història nacional espanyola les Germanies formen part de tota una sèrie de derrotes "populars" davant

* Aquest treball s'emmarca en el projecte d'investigació BHA2002-010473. Així mateix, Josep Ramon Segarra gaudeix d'una Beca Doctoral de la Fundació Caja de Madrid. Agraïm els comentaris i suggeriments de Manuel Martí.

el despotisme, entre les quals l'exemple preferit dels liberals vuitcentistes era la revolta de les Comunitats de Castella. Des de la història del poble valencià, en canvi, les Germanies suposen la primera gran desfeta davant un nou ordre polític que s'imposava precisament des de Castella.

Ara bé, totes dues representacions de l'episodi de les Germanies tenen importants elements comuns. En primer lloc, ambdues pertanyen a una mateixa gran narrativa del poble, característica de les cultures polítiques i dels processos de construcció d'identitats de la contemporaneïtat occidental. Una narrativa en la qual el poble és representat amb les característiques d'un únic subjecte amb continuïtat a través del temps, amb períodes d'esplendor, de decadència i fases de regeneració nacional o "renaixement". En segon lloc, la visió nacional espanyola de les Germanies i la dels escriptors "renaixentistes" valencians corresponen a projectes polítics i identitaris del Vuit-cents que no eren contradictoris entre sí. La primera forma part del liberalisme revolucionari de les primeres dècades del segle, que tractava de definir la nació espanyola en oposició a la Monarquia absoluta i, després, la mateixa representació de la revolta va servir de fonament històric al republicanisme en lluita contra el règim isabelí. La segona imatge de les Germanies, la de la Renaixença, forma part d'un discurs històric *regional* que es pensa a si mateix a partir del projecte nacional espanyol (ARCHILÉS i MARTÍ, 2001).

De l'encreuament d'aquestes dues representacions de les Germanies hi ha exemples pregons entre els intel·lectuals valencians de finals del segle XIX, per als quals, com veurem més endavant, la revolta del segle XVI arribà a ser un tema d' "actualitat" ben polèmic. Unes polèmiques en què el valor polític de la representació del passat no podia ser reduït fàcilment a la pretesa neutralitat d'una disputa erudita. Durant el segle XIX el relat històric fou molt menys i, alhora, molt més que un repertori d'esdeveniments del passat. A l'Espanya del Vuit-cents, la institucionalització acadèmica de la disciplina històrica fou un fenomen més aviat tardà i, durant bona part del segle, la història i la ficció eren camps de la cultura imperfectament separats. El tractament literari del passat va ser una forma molt habitual de carregar de significat de present determinats esdeveniments històrics. Així, la representació de la història "nacional" i "regional" arribà a ser un horitzó força inestable, en el qual es disputaven distints projectes polítics i en què es negociava la construcció d'identitats en nivells molt desiguals (BURDIEL i SERNA, 1996).

En el present article no tractarem d'exhaurir les qüestions que aquest fenomen planteja i que remetent a una anàlisi de la cultura i de les identitats polítiques que escapa als límits d'aquest treball. El nostre objectiu és molt més modest. Ací ens limitarem a analitzar com en el context de la Revolució liberal es va "construir" una imatge mítica de les Germanies des de dins del liberalisme progressista i com, sense trencar amb eixa tradició, la representació de la revolta del segle XVI es va convertir, a mesura que avançava la centúria, en un mite específicament valencià. Per a abordar eixe desplaçament del significat de les Germanies ens hem centrat

en l'anàlisi de l'obra de dos autors, Antonio García Gutiérrez i Vicent Boix. Dos autors que, com veurem, tenen molt poc en comú, a banda de ser liberals progressistes i haver-se ocupat del tema de les Germanies en les seues obres literàries. Així mateix, la forma en què ho fan és també molt diferent, adaptant o dissenyant una imatge històrico-literària del passat en concordança amb el seu interès estètic i polític. En comparar l'una i l'altra observem les similituds i les divergències de dos discursos que naixen de la mateixa matriu liberal, però que mostren el passat com un espai de disputa en què es troben en joc representacions centrals per a la cultura política liberal, en especial aquelles que fan referència a la nació i a les maneres d'imaginar-la.

Abans, però, d'iniciar l'anàlisi del drama de García Gutiérrez i de la novel·la de Boix val la pena fer una sinopsi del contingut de cadascuna d'aquestes obres. El drama històric en cinc actes i en vers, de García Gutiérrez *El Encubierto de Valencia* fou estrenat el 17 de juliol de 1840 a Madrid i s'inspira lliurement en *El Encubierto* del sevillà Jiménez de Enciso y de Zúñiga (1585-1634), qui al seu torn havia pres com a referents, fonamentalment, les cròniques de Viciàna i Escolano. La peça de García Gutiérrez s'inscrivía clarament en la narració de la història d'un poble espanyol en 'eterna' lluita contra la tirania i el despotisme, que encarnaven la noblesa i l'enigmàtica i pèrfida figura de l'Encobert.

Juan de Bilbao, virtuós mercader valencià, és pare adoptiu d'Enrique Manrique de Ribera, l'Encobert, d'origen misteriós. Aquest, tot i que no ho sap, és infant de Castella, nét dels Reis Catòlics. En esclatar la Germania a València arran de l'aixafament de les llibertats locals pel nou monarca Carles I, Juan es posa del costat dels agermanats i aconsegueix que trien com a cabdill al seu fillastre Enrique, a qui ha educat acuradament des de la seua infantesa. La seua esperança és que una vegada guanyada la guerra, els pobles tinguen un rei just, pietós i respectuós de les seues llibertats. La trama es complica per l'amor que sent Maria, filla legítima de Juan, pel seu germanastre. Però la veritable naturalesa de l'Encobert es troba lluny de les ànsies virtuoses del seu entorn familiar. No es mourà sinó pel seu interès i, a més, en ser-li descoberta la seua ascendència, hipòcrita i ambiciós, traeix els seus pactant amb l'enemic, el marquès de Cenete, representant del rei a València. Una vegada se sap noble, es comporta com a tal i mostra sense pudor els seus vicis repudiant la seua família adoptiva, inclosa Maria, l'única que, fins a la fi, sentirà afecte per ell. En conèixer Juan les intencions de l'Encobert, decideix retindre l'única prova existent de l'origen reial del seu fillastre. Per arrabassar la prova, el traïdor no dubta a enganyar Maria, però aquesta, en adonar-se'n de la mentida, la destrueix. Sense el document que acredita la seua nissaga, l'Encobert és abandonat per les mateixes tropes reials a les quals ha ajudat a guanyar la plaça de València i és condemnat a mort. En un últim intent per salvar-lo, Maria entra a la presó i prepara la seua fuga. Allà troba el seu pare, també reclòs. Ni en aquestes circumstàncies extremes el vil Enrique mostra cap tipus de comportament virtuós i, davant la disjuntiva de només poder salvar a un dels dos, Maria es decanta pel seu pare.

La novel·la *El Encubierto de Valencia* de Vicent Boix fou publicada el 1852; el 1859 afegí una segona part que era, bàsicament, el relat dels esdeveniments a unes altres ciutats del Regne sense alterar el significat global de la novel·la¹. La discrepància d'algun episodi concret o del nom d'algun personatge respecte al drama de García Gutiérrez s'explica, segurament, perquè Boix, a més de les obres de Vicianna i Escolano, també seguia la crònica de Luis de Quas². Igual que el drama, la novel·la de Boix relata la revolta urbana a la ciutat de València i ho fa a partir d'una estructura semblant: d'una banda, els esdeveniments polítics de la lluita dels plebeus valencians contra la noblesa i l'exèrcit reial i, paral·lelament, una intriga amorosa que es frustra entre l'Encobert i la seva amada, que en la novel·la de Boix rep el nom de Blanca de Cardona.

La principal diferència respecte al drama de García Gutiérrez, essent alhora un dels principals trets definitoris de la novel·la de Boix, és el tractament més benèvol que dispensa a la figura de l'Encobert, qui en la novel·la s'anomena Enrique Enríquez de Ribera. L'Encobert intriga, esperonant el descontent dels plebeus de la ciutat de València, per a provocar la revolta. Però ho fa amb l'objectiu de fer veure al poble les injustícies comeses per la noblesa i fins on estan disposats a arribar els membres d'un estament que no es conformen amb la porció de poder que els atorguen els furs del Regne. La revolta serà també l'ocasió en què l'Encobert podrà restaurar la seua legitimitat com a descendent natural de Ferran el Catòlic venjant-se d'aquells que van silenciar la seua veritable identitat i fundant una nova família amb la seua amada Blanca de Cardona. Paral·lelament, els consellers reials, astuts, fan els mateixos passos, provocant el poble baix i els nobles, però amb l'objectiu d'aprofitar els aldarulls per a apuntar-se al bàndol guanyador i, en última instància, poder presentar-se davant del rei com a lleials servidors i beneficiar-se, així, del favor del jove monarca. Tanmateix, l'Encobert coneix el passat d'un d'aquests consellers, Diego Manrique, que va galantejar una plebea per a després abandonar-la, i així li refereix l'episodi a Guillem Sorolla (sic), el fill de l'antiga –i ja vella– amant de Manrique, i aconsegueix guanyar-se'l per a la causa agermanada. De la mateixa manera, va confegint tot un bàndol reclutat en els rengles dels artesans descontents, com Vicente Peris o Juan Lorenzo (sic).

Quan esclata la revolució l'Encobert, Sorolla i Peris intenten controlar-la, però amb les primeres derrotes dels agermanats, el poble baix, manipulat pels cortesans maquiavèlics, radicalitza la rebel·lió. Un dels consellers, Pedro Garcés de Jaime, aconsegueix, afalagant Sorolla per la seua valentia, confondre i dividir el bàndol agermanat. La consternació i la desesperació de l'Encobert s'agregen quan a la

¹ Vicente Boix, *El Encubierto de Valencia. Novela histórica original del siglo XVI*, València, Ed. El Mercantil Valenciano, 1921. (Edició original de 1852, reeditada amb una 2ª part l'any 1859.) Totes les notes corresponen a l'edició d'El Mercantil Valenciano.

² Luis de Quas, *Hechos la Germania o Hermandad de Valencia y su provincia*. V. Boix va publicar una part d'aquesta obra com a apèndix de la primera part de la seua novel·la, *El Encubierto de Valencia*, *op. cit.*, pp. 350-362.

radicalització de la revolta s'afegeix la mort de Blanca. Els agermanats, però, no més conserven certa unitat per a defensar els furs, que inevitablement seran posats en entredit per una noblesa que s'ha fet acompanyar dels seus homòlegs castellans. Els agermanats són derrotats i a l'Encobert sols li resta descobrir davant la reina Germana de Foix les intrigues dels consellers. A la fi, la reina i la seua cort reconeixen la seua profunda admiració per l'alçada moral de l'Encobert, qui tanmateix abandona València derrotat i conservant el seu anonimat.

ANTONIO GARCÍA GUTIÉRREZ I LA PLURALITAT HISTÒRICA DEL PASSAT PROGRESSISTA: *EL ENCUBIERTO DE VALENCIA* (1840)

Fins el 1840, el tema de les Germanies de València no havia estat tractat centralment per la literatura liberal. Fou un gadità resident a Madrid, Antonio García Gutiérrez, qui per primera vegada dugué a l'escena els agermanats amb *El Encubierto de Valencia*. Quan ho féu, Antonio García Gutiérrez (Chiclana, 1813-Madrid, 1884) era ja lloat i venerat com un dels grans autors romàntics espanyols, una reputació que s'havia guanyat arran l'estrena, quatre anys abans, d'*El trovador*. La seua biografia és tota una metàfora de les grans transformacions polítiques i socials que acompanyaren el procés revolucionari liberal durant la primera meitat del segle XIX (MILLÁN i ROMEO, 2004). Antonio García Gutiérrez, a pesar dels seus orígens humils, cursà estudis de medicina a Cadis. El 1833 la seua carrera fou interrompuda pel decret de tancament de les universitats. Sense recursos i decidit a seguir la seua vocació literària, marxà a Madrid on entrà en contacte amb el cercle literari dels Larra, Espronceda i Ventura de la Vega, tots ells de tendència política avançada. Amb dificultats per mantenir-se, García Gutiérrez engrossí les rengles dels literats que col·laboraven en els periòdics o traduïen comèdies franceses. El 1835, tot i que l'empresari de teatres Juan Grimaldi s'interessà per una obra que acabava d'escriure, *El trovador*, els actors no volgueren representar-la. Quan el jove autor, frustrat, ja s'havia enrolat en l'exèrcit liberal, rebé la notícia que l'actor Antonio Guzmán havia triat *El trovador* (possiblement a instàncies d'Espronceda) per a representar-la en un acte a benefici seu. La representació va ser un èxit clamorós; per primera vegada a Espanya, un autor fou cridat a l'escenari per a saludar un públic enfervorit. Ho féu, per a major entusiasme d'aquest, amb una levita de milicià que Ventura de la Vega li havia deixat entre bastidors (RUIZ SILVA, 1997). Gràcies a l'èxit d'*El trovador* García Gutiérrez estrenaria, els anys següents, nous drames històrics, alguns dels quals, com *El paje*, *El rey monje* o *Simón Bocanegra*, reberen també el favor del públic i els elogis de la crítica (si bé mai aconseguí el nivell obtingut amb el seu primer drama). En totes les seues obres García Gutiérrez no s'oblidà mai de cantar el poble del qual procedia, el veritable heroi de la revolució liberal, ni de defensar els seus drets des de plantejaments progressistes.

Amb *El Encubierto de Valencia*, García Gutiérrez incorporava el mite de les Germanies a la gran narrativa liberal de la nació espanyola, centrada en la figura-

ció d'un poble espanyol que lluitava des d'època immemorial per la seua llibertat i la seua independència. Per a aquest discurs històric liberal, el paradís peninsular, ric com cap altre, havia suscitat des de sempre l'enveja i l'ambició de múltiples pobles estrangers. Si Viriato era el gran heroi de l'Antiguitat en la seua lluita contra els romans, l'Edat Mitjana prenia com a referent Don Pelayo, el rei que inicià la Reconquesta, i tots aquells que s'havien significat en la 'sagrada lluita' contra els musulmans (PÉREZ, CIRUJANO, ELORRIAGA, 1985). Per al liberalisme vuitcentista, els Reis Catòlics tancaren un primer cicle de regeneració nacional amb la conquesta de Granada i amb una unificació dinàstica que assegurava els drets dels diversos regnes i ciutats de la península. Però els grans mals de la història pàtria encara estaven per arribar. Dins d'aquella narrativa, el moment clau havia estat la pèrdua de les llibertats amb l'arribada d'una dinastia forana, la dels Àustries, al tron de la monarquia espanyola. L'última gran resistència al despotisme imperial fou protagonitzada per les viles castellanques en les Comunitats. Els herois de Villalar, encapçalats per Padilla, ocuparen un lloc privilegiat en el panteó dels màrtirs liberals. El mateix 1808, Manuel José Quintana publicà a Cadis les seues *Poesías patrióticas*, entre les quals es trobava l'oda *A Juan de Padilla* (escrita el 1797). Pocs anys després, el 1812, un altre dels prohoms del liberalisme espanyol, Antonio Alcalá Galiano, estrenava en la mateixa ciutat la tragèdia *La viuda de Padilla*. El tema de les Comunitats va adquirir un valor paradigmàtic per al primer liberalisme espanyol; els liberals de tots els territoris de la península feien seua la causa dels màrtirs castellanques de la llibertat. Sense anar més lluny, Antoni de Puigblanch, diputat a les Corts de 1820-21, escrigué, en català, *Les Comunitats de Castella*. Cal fer notar, a més a més, que Puigblanch va demanar que als noms de Padilla, Bravo i Maldonado que figuraven inscrits al Saló de Corts s'afegiren el d'un altre dels màrtirs liberals de la lluita contra el despotisme, el Justícia d'Aragó Juan de Lanuza (JARDÍ, 1960: 149, ROMEO-CASTELLS, 2000, sobre el mite del Justícia, FORCADELL: 2001).

El tema de les Germanies de València encaixava perfectament en aquella narració del liberalisme hispà. Les Germanies oferien un model acabat de revolta popular contra l'autoritarisme monàrquic que havia estat elaborat a bastament per a les Comunitats de Castella. El poble agermanat de García Gutiérrez és hereu d'eixe poble espanyol d'origen immemorial, el mateix que durant segles, segons la narrativa nacional, va lluitar per desfer-se de la dominació islàmica. En una hipòcrita al·locució als agermanats abans de la batalla, l'Encobert que exerceix en eixos moments com al seu cap, es dirigeix a ells com a "*hijos del Cid*" i els recorda com "*ignota gente de nación estraña / sin ley ni Dios, sin religión ni fe, / hicieron presa de la hermosa España / sobre sus fueros asentando el pie*". Els reis d'Espanya s'han tornat a vendre ara a l'estranger i han oblidat els "*siete siglos de continuo afán*" que costà guanyar la independència. Com, suposadament, segles enrere, el crit amb què els agermanats van a la guerra és el de "*¡Santiago y libertad!*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 32).

En aquest sentit, a diferència del que veurem en l'obra de Boix, el poble valencià no és el protagonista del drama. València no és sinó un dels molts espais en què actua l'únic i veritable protagonista: el poble espanyol. De fet, en *El Encubierto de Valencia* es presenta la Germania com una conseqüència o una derivació del més ampli alçament per la llibertat que es produí a tot Espanya. La bandera agermanada oneja, segons Juan de Bilbao, en contemplar la nació sencera la ferotge repressió dels pobles de Castella que s'han rebel·lat justament per les seues llibertats (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 14). El liberalisme se sentia hereu, en García Gutiérrez, tant de Padilla com de Lorenzo o Peris. L'un o els altres eren presentats com a iniciadors d'una línia que desembocà, després de segles de lluita, en el gran alçament popular de 1808 per deslliurar-se del domini estranger i del jou despòtic, i per 'restablir' a Espanya un règim de llibertats. L'autor andalús, que desenvolupà la seua carrera literària a Madrid, fou un especialista a situar els seus drames històrics en l'antiga Corona d'Aragó, tot i que també dedicà obres a les Comunitats castellanques. Palesava així l'existència, al si del liberalisme avançat, d'una concepció de la història política d'Espanya en què tenien cabuda els antics Regnes peninsulars, més enllà de Castella, i en què feien un paper principal les llibertats municipals.

Així, alhora que derivada d'una comuna tradició liberal, la 'figuració històrica' de la nació espanyola que duia a escena García Gutiérrez es diferenciava de la concepció més centralista i castellana que van fer seua, a mesura que avançava el procés revolucionari, els sectors moderats. La polèmica entre progressistes i moderats girava al voltant de dues formes oposades d'articular l'Estat espanyol. Tot i que el progressisme no era políticament democràtic, en principi tenia un projecte de nació integrador, en el qual Espanya havia de construir-se des dels espais locals, que encarnaven la nació. Els progressistes mantingueren la legislació municipal del primer liberalisme per la qual els ajuntaments i les diputacions eren triats pels veïns a través d'un sufragi masculí pràcticament universal. Del passat espanyol cregueren exhumar un model municipal que simbolitzava l'essència de la nació. Com assenyala María Cruz Romeo, per als progressistes, la història d'Espanya "*no era la de la monarquia, sino la de un sustrato nacional de pueblos* (que havien mantingut la llibertat al llarg de la història). *Se recurría así a una historia civil de la nación como sujeto configurado por ciudadanos organizados en pueblos y provincias para la gestión de sus intereses económicos sin capacidad de decisión política. Para evitar la deriva hacia el despotismo había que asegurar ese espacio de libertad civil (no política) que eran los pueblos y las provincias. Para los progresistas, la libertad política de la nación y la libertad civil realizada en los pueblos y en las provincias concurrían al fortalecimiento de la unidad nacional.*" (ROMEO, 2005).

El 1840 fou un any de màxima tensió entre aquestes dues formes d'entendre la nació espanyola i l'articulació de l'Estat, com posà de manifest la disputa en torn de la Llei d'Ajuntaments, un tema que afectava de ple l'existència d'unes 'demo-

cràcies municipals' que havien estat la garantia d'èxit del liberalisme més avançat. El drama de García Gutiérrez fou estrenat, com hem vist, el 17 de juliol de 1840, amb Maria Cristina fora de Madrid i en plena efervescència política en la capital que duria, pocs mesos després, a l'arribada al poder dels progressistes i a la regència d'Espartero. La rehabilitació de les Germanies per part de García Gutiérrez, en l'obra potser més compromesa políticament del dramaturg andalús, cal entendre-la, al nostre parer, en aquell context³. Si bé els agermanats no havien ocupat un paper central en la història liberal durant el primer terç del segle, clarament sobrepassats en importància pels comuners castellans, ara semblaven prendre noves dimensions. Podien ser reivindicats des d'una nova perspectiva, aquella que permetia trobar-hi no només els màrtirs de la llibertat en la seua eterna lluita contra el despotisme, sinó també identificar més clarament eixe conflicte com el dels drets municipals contra la tirania centralista dels monarques. En el drama de García Gutiérrez l'enfrontament no s'esdevé entre valencians i castellans, sinó entre el poble virtuós (siga agermanat o comuner) i la tirania dels reis. El conflicte es produeix en la ciutat, el primer espai des del qual desafiar l'avanç del despotisme. La Germania no és presentada com un fenomen propi del Regne de València, sinó del cap i casal, cosa que també, se'ns explica, ocorre en altres ciutats com Alacant o Múrcia, en reproducció de l'esquema iniciat per les viles castellanes.

D'altra banda, les Germanies, que recordaven als moderats la indesitjable irrupció de la xusma en la política, podien ser reivindicades també des d'una perspectiva que incidís, precisament, en el seu caràcter democràtic, entès com una forma de vida, com un seguit de 'principis democràtics' que no es circumscrivien exclusivament a les formes de la participació política, sinó a la definició del poble i al paper que havia d'ocupar en l'organització del nou estat i en la vida civil de la nació regenerada. El mite del poble que havia guanyat la llibertat el 1808 va ser marginat pel doctrinarisme a mesura que avançava el procés revolucionari. El liberalisme avançat, però, continuà fent de l'essencial poder constituent del poble, de la seua capacitat inherent per a nomenar i depositar les autoritats (inclòs el mateix monarca), és a dir, de la sobirania nacional, un dels trets distintius del seu programa polític. En els anys trenta, amb la reobertura del procés revolucionari, la pugna per definir el poble i el lloc que havia d'ocupar en el nou estat s'aguditzà (FUENTES, 2003, 586-593).

García Gutiérrez participà també d'aquell debat i proposà el seu propi model. La figuració del poble particip de la vida política és un tema constant en la seua obra. Com la major part dels seus drames històrics, *El Encubierto de Valencia* està ambientat en un període de guerra civil (RUIZ SILVA, 1985), un conflicte que enfronta dues formes d'entendre el món i la mateixa nació. El marquès de Cenete

³ Un paral·lel significatiu és la polèmica que es va produir a Mallorca, també pel 1840, amb motiu de l'homenatge al líder agermanat Joan Colom que fou titllat per l'historiador conservador Josep Me Quadrado de celebració d'un moviment democràtic i subversiu que no podia equiparar-se a les Comunitats de Castella (Duran, 1982: 26-29).

s'alça com a paladí dels drets de la sang, la jerarquia i el privilegi: al poble no li correspon sinó obeir i respectar aquells a qui Déu ha situat pel seu damunt. Juan de Bilbao, el mercader que simbolitza el poble agermanat, encarna la virtut, l'honor i la igualtat entre els éssers humans. El primer representa els principis aristocràtics, el segon els democràtics. Com veiem, els uns i els altres no es diferencien només per les formes de participació política, sinó per les seues concepcions antagòniques de l'organització de la societat.

En l'obra es representa l'enfrontament entre aristòcrates i poble virtuós com un conflicte de principis incompatibles. En aquest sentit, és il·lustratiu l'exemple del marquès de Cenete, qui, a la fi de l'obra, descobrim que, en tot moment, s'ha mogut només per l'interès propi, tant quan ha d'arranjar un casament avantatjós per a la seua filla o quan ha de pactar amb l'Encobert. L'ambiciós Encobert, per la seua banda, d'origen noble, actua tal i com correspon als de la seua condició fins i tot quan encara no sap que hi pertany, renunciant a tot tipus d'afecte o d'amor ja que, com ell mateix afirma, "*donde cabe ambición, amor no cabe*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 13). L'interès es troba per damunt de la pròpia família i dels sentiments. Ja des de l'inici de l'obra l'autor s'esforça per mostrar el contrast entre Blanca, la filla del marquès de Cenete, i Maria, la del mercader Juan de Bilbao. La primera apareix, en l'escena que obri el drama, en actitud indolent i instant Maria a deixar la labor que està fent. Per si això no fóra suficient, Blanca constitueix una amant frívola que si es vol casar és precisament perquè el pretendent, l'Encobert Enrique, no resulta del gust del seu pare. En canvi, Maria representa el pur retrat de l'amor filial, l'encarnació dels sentiments purs i elevats que la duen a sacrificar tot el que té per salvar el seu pare i el seu estimat (malgrat les contínues proves que no resulta del seu amor).

L'amor familiar es trasllada al que senten els personatges per la seua pàtria. A Orà, Maria compara la pena que sent per un amor no correspost i per l'absència del seu pare amb l'angoixa per l'allunyament de la pàtria: "*Este doloroso afán / mi soledad acompaña, / llorando a mi hermosa España / desde las playas de Orán.*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 3). Anunciant entusiasmat l'alçament dels pobles de Castella i com les altres ciutats espanyoles els han secundat, Juan de Bilbao es refereix al seu país amb una metàfora familiar amb clars components de gènere: Espanya "*con tremenda voz seca y rugiente / sus soldados convoca a la venganza. / Desesperada así como leona / que de sus hijos el estrago advierte, / se alza terrible y su furor pregona / con alaridos de venganza y muerte.*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 14). La lleialtat a Espanya és com la que es deu a la pròpia família, però va més enllà i tot. Juan de Bilbao i els agermanats sacrificaran per la pàtria i la virtut tot el que tenen, els seus béns, la seua família i fins i tot la seua vida, si cal. Apel·lant a la Verge, Juan de Bilbao justifica el poc de temps que pot dedicar a la seua filla: "*No tiene padre: lanzado / en la espantosa corriente / a su deber de soldado. / Y no me acuses que así / olvide el deber de padre / con tan ciego frenesí... / Señora! Ella es mi hija, sí; / pero la España es mi madre.*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 53). Una proclama que accepta, orgullosa, Maria.

Ara bé, la participació d'aquest poble virtuós en la política i, per tant, la renúncia a la família no és sinó fruit d'una situació excepcional. Tot i que García Gutiérrez fa de la intervenció del poble en la política un dels motius de les seues obres, no és aquesta la funció que li reserva en circumstàncies normals. El seu ideal de vida bona no deixa de ser el del treball i la llar, en definitiva, el de la llibertat civil. Juan de Bilbao diu d'ell mateix, adreçant-se al marquès de Cenete, que "*soy mercader, / y el estruendo de las armas / me asusta*", però "*sabed / que tengo también espada*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 11). L'objectiu últim pel qual lluiten els agermanats de García Gutiérrez representa un món de llibertats on la virtut i el treball puguen desenvolupar-se lliurement i ser dignament recompensats. La identificació dels agermanats amb el poble menestral resulta molt clara quan presenta els Tretze de la Germania. García Gutiérrez tenia especial interès en la seua aparició i, en l'escena en què entren en acció, inclou una llarga acotació assenyalant detalladament com ha de ser escenificada l'arribada de les germandats gremials: els caporals entraran amb el penó corresponent al seu ofici, on es trobaran dibuixades les ferramentes pròpies de cadascun. Fusters, sabaters, forners, sastres, corders... són el poble liberal, els 'veritables' representants de la nació espanyola. A més, eixe poble a la *Sieyès*, diríem, de menestrals és el continuador de l'obra del primer dels fusters, Crist. Totes les germandats duen imatges del Salvador i la primera intervenció dels agermanats, en boca de Peris, es fa apel·lant-hi: "*Oh! Divino Salvador / que de tu hechura apiadado / bajaste por nuestro amor / a redimirnos, señor; / de las garras del pecado.*" El món pel qual va a morir, segueix Peris, s'ha submergit en una trista nit per culpa dels reis. "*Que los fuertes se ayuntaron / y cual a ti sin piedad / los débiles maniataron, / y con hierros humillaron / del hombre la dignidad. / Esos, los que fuertes son, / son de la tierra los reyes. / Esos, con ciega ambición / dieron, al dictar sus leyes, / su voluntad por razón. / Por eso con tal braveza / la lucha terrible empieza... / por esa santa igualdad / que honraste con tu pobreza, / que predicó tu humildad.*" (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 29-30).

En aquest punt, des de la retòrica i la doctrina evangèlica, García Gutiérrez es col·loca més enllà del liberalisme d'ordre i empra un llenguatge purament revolucionari. Un llenguatge que el situava molt proper als grups republicans que tot just començaven a formar-se a Espanya i que feien del mite del poble i de l'oposició a la monarquia els principis fonamentals que els diferenciaven del liberalisme progressista (PEYROU, 2002; FUENTES, 1996). En la seua obra, García Gutiérrez predica, d'una banda, la 'santa igualtat' entre els homes i, de l'altra, mostra la impossibilitat dels reis per sostraurer-se dels seus vicis. La figura mateixa de l'Encobert, un personatge vil i lamentable en tots els sentits, en seria el més clar exemple. Fins i tot algú criat a casa d'un home virtuós i en qui el poble havia dipositat totes les esperances, una vegada sabut rei, esdevé un tirà. Palesa també una fe cega en la justícia del poble revolucionari, del poble en armes que havia estat refusat feia temps pel liberalisme d'ordre, inclosos ja bona part dels progressistes. Quan el marquès de Cenete es preocupa per eixes "*bandas de miserables*" que no fan sinó provocar

aldrulls a València, Juan de Bilbao li contesta referint-se a elles com “*el pueblo... / lo que vos decís; canalla*” i afirmant que ha participat amb ells: “*si ellos corrían, corría: / si ellos gritaban, gritaba*” (GARCÍA GUTIÉRREZ, 1840: 11).

Així doncs, el mite de les Germanies, poc present en la mitologia liberal (i, precisament, potser per això mateix) podia servir al liberalisme avançat per a, sense deixar de reivindicar la seua filiació liberal, definir la seua cultura política en relació amb el liberalisme doctrinari. Permetia tant incidir en una concepció més diversa de la història d'una nació de base municipalista, com defensar els principis democràtics (aplicats, en la seua dimensió política, a escala local). Alhora, amb el seu qüestionament de la figura del rei i amb la fe dipositada en el poble en armes, García Gutiérrez semblava situar-se, en aquella època, un poc més enllà, vora les files del primer republicanisme que començava a articular-se, dins del magma radical, en relació amb les altres cultures polítiques liberals.

EL DESPLAÇAMENT PERIFÈRIC DEL MITE LIBERAL: LES GERMANIES I L'ENCOBERT EN L'OBRA DE VICENT BOIX

Les Germanies valencianes i la seua versió literària va ser, també, el tema que l'historiador i literat valencià Vicent Boix va situar al centre de la seua reflexió en les dècades centrals del segle. La seua novel·la *El Encubierto de Valencia* (publicada el 1852 i reeditada set anys després amb una segona part) ha de ser, sens dubte, un punt de referència per l'anàlisi del mite de les Germanies en els discurs liberal de nació espanyola. Però, més enllà de la novel·la, la reflexió de Vicent Boix sobre la revolta de les Germanies fou el nucli, el punt de partida, d'un discurs “provincialista” que reflexionava sobre què podia significar ‘ser’ valencià a contracorrent d'una Espanya centralista d'encuny castellà que estava construint-se aleshores. Boix fou el principal responsable, en la pràctica, de l'assumpció del mite de les Germanies en el discurs regional valencià elaborat durant el segle XIX. Les subsegüents adopcions del tema pel republicanisme federal, amb clares afinitats “joc-floralesques”, de Constantí Llombart i del primer Blasco Ibáñez denoten l'afiliació a un repertori simbòlic elaborat per Vicent Boix a partir de la dècada de 1840.

En l'origen d'eixe interès de Vicent Boix per la història valenciana i, en concret, per les Germanies hi ha, com en el cas de García Gutiérrez, la preocupació per la revolució i per la pugna entre diversos projectes liberals de nació espanyola. En el cas del literat valencià, la trajectòria personal i política ajuda a entendre el sentit de les seues inquietuds intel·lectuals. Boix s'havia format en el magma del progressisme avançat durant els anys de la revolució liberal. Escolapi (exclaustrat el 1837), s'allunyà del progressisme per a prendre partit per la tendència republicanodemòcrata que es va articular a València a finals dels anys trenta, la qual va governar la ciutat, en un clima d'extrema crispació política, durant el trienni esparterista (1840-1843). Això no obstant, la seua exaltació política trobà aleshores un punt d'inflexió. Desenganyat del govern d'Espartero, va participar molt activament en l'heterogènia coalició opositora que protagonitzà l'aixecament de juny

de 1843. Amb el triomf dels moderats, però, les seues passades vel·leïtats radicals el van condemnar a l'ostracisme polític. Malgrat tot, la seua formació cultural i les bones relacions amb alguns membres de la nova elit política li permeteren ocupar una posició destacada en el context cultural valencià. Des de mitjans anys quaranta, es va dedicar a fer-se una posició acadèmica, circumscrita als límits de la província, que era tant com dir de la capital (SEGARRA, 2003).

En el context de l'Estat centralista i de tendència autoritària, les tolerades inquietuds culturals de Boix no podien satisfer les esperances que ell havia posat el 1843 en una regeneració patriòtica comuna a tots els liberals compromesos amb una política d'ordre. Com mostren els seus articles i alguna composició poètica, fins a la conjuntura crítica de 1842-43 el jove Boix havia adoptat com a propi el discurs patriòtic del liberalisme, en què el mite dels comuners castellans feia un paper principal. És difícil saber quan va començar Boix a preocupar-se pel lloc que li corresponia al passat valencià al si de la narrativa liberal de nació espanyola; és molt probable que el seu interès per la història valenciana date de 1843-44, quan sembla que va projectar la seua obra més important, *Historia de la ciudad y reino de Valencia* (1845-47). Però va ser, sobretot, al llarg de la dècada de 1840 –en un context marcat per la construcció de l'Estat centralitzat dels moderats– quan es va accentuar la definició d'un discurs absolutament centrat en l'antic regne foral de València.

Precisament van ser les Germanies el motiu al voltant del qual Vicent Boix donà, poc a poc, forma a la seua interpretació de la història valenciana. La sèrie d'articles sobre la revolta dels agermanats valencians que va publicar entre 1846 i 1847 en la revista *El Fénix* representen el moment clau⁴. Les Germanies, ja ho hem vist, havien estat el tema triat per García Gutiérrez per a evocar la secular lluita per la llibertat de la nació espanyola, en uns termes que feien equivalent la revolta valenciana amb les Comunitats de Castella. L'originalitat de Boix, però, rau en què, per a ell, la revolta de les Germanies respon a una trajectòria històrica peculiar del poble valencià, raó per la qual no només no es pot confondre la revolta valenciana amb la lluita dels comuners castellans, sinó que té un sentit oposat. Per a Boix calia distingir “*la guerra de la Germania de la que con el nombre de comunidades asoló al mismo tiempo las Castillas*” (BOIX, 1847), ja que la primera constituïa el model de la lluita del poble per la seua llibertat, condició que, segons ell, no podia ser atribuïda de la mateixa manera a la revolta dels comuners castellans.

En aquest sentit, Boix venia a corregir l'assimilació que havia fet García Gutiérrez de les Germanies al valor mític que la revolta dels comuners tenia per al primer liberalisme espanyol. Però, per a l'autor valencià, si les dues revoltes no eren intercanviables no era perquè les Germanies foren menys liberals ni menys

⁴ El 26 d'abril de 1846 Boix va publicar en *El Fénix* l'article “Carácter político y social de la guerra de la Germania” i, entre agost i setembre de 1847, va continuar la sèrie amb cinc articles més, sota el títol “Origen y carácter de la guerra de la Germania”.

“nacionals” sinó, al contrari, perquè ho eren encara més. Segons Vicent Boix, els valencians del segle XVI, a diferència dels castellans, comptaven amb una llibertat política pròpia garantida pels Furs i, precisament, la revolta dels agermanats formava part d'una lluita dels plebeus valencians per defensar la seua llibertat contra una Monarquia delerosa d'assimilar tots els territoris a l'autoritarisme castellà. Per a Boix, “*Guillem Sorolla, Vicente Peris y otros nombres altamente plebeyos tienen acaso más significancia histórica que los de Padilla y Bravo, hijos de la elevada aristocracia castellana. Nosotros tenemos en más estima la memoria de los primeros, siquiera los segundos sean dignos de gloria, porque aquellos fueron el verdadero tipo de un pueblo que vierte su sangre á torrentes por sostener ilesos sus antiguos recuerdos, y sus leyes, y su independencia*” (BOIX, 1847).

D'aquesta manera presentava allò que considerava valencià en contraposició a Castella i, al mateix temps, aquest “foralisme” es posava al servei d'una evocació de la plenitud perduda i, per tant, d'una reflexió sobre la decadència valenciana. En la formació d'eixe discurs pessimista no es pot menystenir la importància de l'experiència directa que Vicent Boix tingué de la revolució. Boix imaginava el regne medieval com un univers virtuos, en el qual la societat era regida per un *reipare* com una mena de gran família i, alhora, els furs vertebraven l'esfera publicopolítica a través d'un procedimentalisme sever i inalterable, que garantia el *funcionament* ordenat amb la mínima intervenció d'intermediaris “ministerials”. Eixa reinvençió d'un regne com a mecanisme gairebé automàtic, en el qual la participació popular en la política havia estat rígidament institucionalitzada, connotava una forta aprensió als perills d'una política tumultuària que podia derivar de la mobilització del poble. Per tant, la mirada escapista de Boix era profundament trasbalsada pels conflictes del seu present i per la frustració que, per a les seues expectatives polítiques, va significar l'hegemonia moderada.

Eixa tensió entre les peremptorietats polítiques que li imposava l'Estat centralista i el desig escapista resulta essencial per a comprendre el tractament literari que Boix féu de la història valenciana en les seues novel·les. No és casualitat que la primera –i més coneguda– en fóra, precisament, *El Encubierto de Valencia*. La novel·la de Boix comparteix bona part dels trets definitoris de la interpretació liberal de l'episodi de la Germania que ja hem vist en l'obra de García Gutiérrez. Però l'obra del literat valencià representa un món més contradictori i, sobretot, un món en el qual la resolució progressiva del conflicte obert entre nobles i plebeus no depèn de la voluntat política dels homes. El procés revolucionari descrit per Boix en la seua novel·la és ple d'efectes imprevistos que frustren i obliguen a ajornar les esperances de llibertat dels protagonistes.

La figura de l'Encobert, a diferència del tractament unilateralment negatiu que li donà García Gutiérrez, apareix a la novel·la de Boix com un personatge molt més complex i enigmàtic. En la novel·la, l'Encobert és qui conspira per a fer possible la revolta dels plebeus valencians, però, més que no un aristòcrata intrigant i ambiciós, resulta ell mateix una víctima de les conxorxes cortesanes. La figura de

l'Encobert personifica la identitat negada que al llarg de la novel·la intenta retrobar. L'Encobert apareix com un "jo" turmentat per un buit intern, per un desig de plenitud mai no satisfet. Una insatisfacció que s'expressa en el desig de l'altre (Blanca de Cardona), un desig radicalment frustrat (negat) per la mort de la jove amada (BOIX, 1921: 280). D'altra banda, l'Encobert esdevé la força que ho desencadena tot; ell intenta fer visible la injustícia i restaurar la veritat, tracta de guiar el poble pel camí de la llibertat, però és un heroi que no aconsegueix transformar la realitat; està imbuït d'un profund fatalisme. Per això profetitza: *"la plebe me abandonará (...) como abandona siempre a cualquiera que le guíe por la senda de la luz"* (BOIX, 1921: 105).

Eixe pessimisme allunya Boix de la visió més confiada en el paper del poble que hi ha en l'obra de García Gutiérrez. Això, però, no impedeix Boix identificar el principi de corrupció que afecta la societat i que duu al conflicte, en uns termes molt similars als de l'autor de Chiclana. En l'obra de Boix, l'Encobert constitueix un "manipulador" del poble, però la seua és una manipulació necessària per a desvetllar la veritat. Pel contrari, en la novel·la hi ha una altra manipulació (aquesta sí, perversa), la dels cortesans astuts que coneixen totes les regles de l'art de la persuasió i que fan de la ficció (la mentida) i el fingiment les seues armes principals. La figura prototípica ací són els consellers manipuladors, que es fonamenten en la seua "gentileza" i "fatuidad", en saber adular i aparentar. Poden abusar de la franquesa de Guillem Sorolla, qui, *"no acostumbrado a la ficción, recibió las expresiones del consejero con la sencillez de un hombre honrado de provincias"* (BOIX, 1921: 244). Però, més enllà dels personatges dels consellers cortesans, en la novel·la hi ha una advertència més general contra els especuladors i els negociants de la política, que només coneixen els seus interessos. Són els que, una vegada *"cantada la victoria, vienen a confundirse los cobardes, los egoístas y los especuladores a probar su adhesión cometiendo las atrocidades que generalmente se atribuyen a las primeras filas de un movimiento popular"* (BOIX, 1921: 208). Són aquells que, a diferència dels bons agermanats, no es guien per la consciència, sinó pels seus interessos, els que *"sacrifican su consciencia a su interés"* (BOIX, 1921: 304). És fàcil identificar-hi una crítica de l'egoisme que deslegitima els governants davant del poble virtuós. L'estabilitat política exigia no només ordre, sinó també l'observança d'una conducta moralment irreprotxable per part dels governants, acompanyada d'un respecte escrupulós de la legalitat com a requisit bàsic per a dur a bon terme l'obra essencial de la moralització del poble (ROMEO, 2000; sobre el context valencià TARRAZONA, 2001).

El projecte historiogràfic (i literari) de Boix participa del debat entre programes polítics enfrontats, que competeixen durant la dècada moderada, per tal de buscar una base sòlida a la política liberal. Contra la política com a negoci, que era el principal retret que es podia fer als moderats, Boix confia no en la vigilància sinó en la moralització del poble. Al mateix temps, però, Boix continua confiant en la importància de mantenir viu el seu esperit públic recordant-li la seua

història “provincial”. L'autor valencià espera poder fer-ho des de la seua posició de literat que ha de contribuir a eixe projecte mitjançant la pacient tasca moralitzadora d'un poble que no sempre respon a la idealització abstracta que en feia el primer liberalisme.

No debades, al llarg de tota la novel·la els sectors baixos del poble apareixen caracteritzats d'una manera netament pejorativa, fins i tot espantada. És la “*cana-lla*” reunida al carrer, ocupant les places, dins la qual no es poden distingir individus, sinó que constitueix una “*masa asquerosa, que a cada momento parecía más compacta*”, o bé es tracta d'una “*corteza que cubría la plaza*” (BOIX, 1921: 202). Les classes populars apareixen definides moralment: són els que beuen vi a la plaça pública i viuen “*con esa feliz indiferencia que sólo conocen los que se entregan a esta clase de placeres*” (BOIX, 1921: 199). L'abús dels plaers, la lleugeresa dels costums i la falta de moralitat són atributs del poble baix representat en la novel·la. Així, per exemple, és il·lustratiu –i carregat d'una misogínia agressiva– el cas de la mare de Guillem Sorolla, una anciana dement que viu junt amb el seu fill en la més absoluta pobresa, la trista condició de la qual es deu al rebuig social sofert per haver tingut un fill il·legítim d'un jove cavaller que la va seduir en la seua joventut. La descripció grotesca de la vella té una intenció clarament moralitzant: mostra les conseqüències nefastes de la lleugeresa de costums. Però l'autor també insisteix en la bondat i la ingenuïtat de la dona que va ser enganyada pel cavaller. La vella exclama “*soy una pobre mujer... yo no quiero ser una meretriz*”, mentre que el cavaller responsable s'ho mira “*como puerilidades*” (BOIX, 1921: 14). És en aquest fet il·lunyà que es fonamentarà la passió venjadora del jove Sorolla, que sols haurà de ser il·luminada per l'Encobert per a desfermar la tempesta revolucionària.

És a dir, són la desigualtat (artificial) i les perversions de la noblesa, junt amb la seua tirania, les causes que engendren la injustícia i envileixen el poble baix. Les capes populars apareixen concebudes com un agent passiu, que és manipulat, que és creat monstruosament per la tirania. Ara bé, hem de parar atenció al fet que, alhora, el poble és definit, significativament, per allò que no és: el poble *no* són les masses populars. Així, l'autor pot prendre la paraula en primera persona i dir, amb tot el revestiment de la veritat: “*El pueblo, que se hallaba allí hacinado, no era el verdadero pueblo de Valencia: analizando las Memorias de aquel tiempo, se echa de ver que los gremios, con sus banderas, estaban en los tercios, que hacían frente a los nobles lejos de la capital*” (BOIX, 1921: 274-275). Els que estaven allí no eren més que “*una multitud de gente desconocida*”, eren els mateixos dels quals Sorolla –significativament, un membre del veritable poble– havia dit: “*No es el pueblo de Valencia (...). Son los pillos que están en todas partes*” (BOIX, 1921: 96); o, encara més explícitament, com afirma un altre agermanat davant la multitud que vol ajusticiar un noble: “*Ese no es el pueblo de Valencia: el pueblo de Valencia no se compone de asesinos ni cobardes. Esos están inspirados por el diablo para mancillar nuestra buena reputación*” (BOIX, 1921: 251). Aquestes

afirmacions no són, o no són solament, consideracions pejoratives: es poden interpretar també com un intent de definir un poble reconeixible, ordenat i judiciós. El poble no és la “*gente perdida*”, ni els assassins i covards, ni la massa informe. El poble té reputació, és valeros; el poble és honrat i just.

El poble veritable, per tant, es confon amb l'ideal de la classe mitjana. Aquells que antigament eren anomenats “*ciudadanos honrados*” van ser, escriu Boix, els que “*formaban lo que en el día llamamos la clase media*” (BOIX, 1921: 132). Una classe mitjana que apareix retratada pel seu sever puritanisme, per la seua rectitud moral. La classe mitjana és la gent valerosa, que es guia per la consciència, constitueix l'element social del qual es farà acompanyar l'Encobert. És Vicent Peris, que “*era un artesano que gozaba de mucha fama de leído, porque después de salir de su taller pasaba gran parte de la noche estudiando los libros e historias, de que era gran conocedor*” (BOIX, 1921: 46). Així dibuixa Boix l'ideal del ciutadà: l'individu il·lustrat, responsable, discret, que es guia més per la seua consciència que pels seus interessos. Una imatge que en la novel·la va íntimament associada al model de domesticitat amable i “civilitzada” característic de la cultura vuitcentista (ARMSTRONG, 1991).

Aquesta imatge respectable del poble patriota arrela en una cultura política de matriu republicana, amb l'ideal d'una democràcia de petits i mitjans propietaris, d'eixa classe mitjana virtuosa. Una cultura política, però, que en el cas de Boix ha deixat arrere qualsevol vell·leïtat revolucionària. La novel·la de Boix participa en un procés de definició del poble, i prova d'atribuir-li un contingut respectable. Un poble, fixem-nos, que és pensat per Boix com a igualitari, fins a cert punt socialment homogeni. Un poble patriota, recordem-ho, que necessita poder reconèixer-se en una història específica i en un espai concret; el poble ha de poder reconèixer-se com a *valencià* per a mantenir l'esperit públic que li ha de permetre participar del projecte nacional espanyol. En el cas de Boix, no ho oblidem, allò que és valencià té un valor específic, no intercanviable amb altres maneres de reconèixer-se dins d'Espanya.

En aquest sentit, Vicent Boix opera en la seua obra un curiós moviment respecte a la cultura política del primer liberalisme. L'espai municipal i provincial que en el liberalisme progressista feia un paper fonamental com a factor integrador en la nació s'ha convertit, en l'obra de Boix, en un espai revestit d'història i de singularitats. Unes singularitats, però, que s'identifiquen amb una presumpta tradició liberal característica dels territoris de la Corona d'Aragó. Això és el que permet a Boix considerar els pobles de l'antiga Corona d'Aragó com a dipositaris de la veritable tradició de l'Espanya liberal. Per això, ell pot fer èmfasi en l'especificitat de les Germanies valencianes respecte a les comunitats castellanès i, alhora, reclamar per a les primeres un major grau de liberalisme i de valor “nacional”. Així, la reivindicació de les particularitats valencianes, que era el que en definitiva feia Boix, només podia fer-se emparant-se en un ideal patriòtic com a bé comú, és a dir, com a no particularista.

Al nostre parer el tipus de plantejament nostàlgic, historicista i, alhora, progressista de Vicent Boix cal entendre'l, en bona mesura, contra el centralisme autoritari i políticament excloent dels moderats en el poder. Boix podia presentar l'Estat centralista d'encuny castellà com l'omnipresent amenaça a la llibertat encarnada en els Furs valencians; fins i tot podia identificar el procés de decadència del poble valencià amb la seua castellanització. Aquest discurs, però, en cap cas anava en detriment del projecte liberal de nació espanyola. El plantejament nostàlgic i historicista de Boix es pot interpretar com una reflexió sobre la decadència valenciana, però també –i inseparablement– com una reflexió sobre la decadència espanyola. Aquesta doble dimensió es posa especialment de manifest en el llibre que Boix va dedicar a Xàtiva, la seua localitat natal. Allí, l'autor tenia l'ocasió per a lamentar l'abolició dels Furs i la crema de la ciutat el 1707 com a sengles actes de despotisme, una imatge que estava cridada a tenir un èxit aclaparador en l'imaginari regional. De la mateixa manera que els agermanats eren presentats com a víctimes de l'autoritarisme monàrquic, la crema de Xàtiva era elevada a la condició de símbol de la resistència contra el centralisme despòtic i afrancesat: “[c]on la desaparición de Xàtiva”, escrivia el 1857, “*cayó la libertad foral: la Corona de Aragon se confundió con la de Castilla; España perdió su primitivo carácter nacional, y desde entonces, casi siempre satélite de la Francia, ha visto perder sus costumbres y sus tradiciones*” (BOIX, 1857: 245). La glorificació del Regne de València per part de Boix no es pot interpretar, en conseqüència, com un indicatiu de dèbil espanyolitat, sinó tot el contrari: allò que és valencià és representat com la quinta essència de l'espanyol.

EL MITE DE LES GERMANIES, ENTRE LA INSURRECCIÓ REPUBLICANA I L'EVOCACIÓ REGIONAL

El mite de les Germanies, confeccionat a imatge de les Comunitats de Castella per García Gutiérrez i reformulat des de la cultura “provincialista” postrevolucionària per Vicent Boix, no escapa a les coordenades del gran relat de la nació liberal del Vuit-cents. En el cas de Boix, però, el que s'inicia és una narrativa *regional*, és a dir, concebuda des de dins del projecte de nació espanyola i no en contra seua. La reflexió de Vicent Boix sobre la història i sobre la política en el context de l'Estat centralista, és va convertir en l'eix central d'un relat sobre la decadència del poble valencià. Un relat sobre la decadència que, a la fi, permetia plantejar un projecte regionalista (o “provincialista”, com es deia aleshores) en clau de “renaiement”, com ja estava fent-se a Catalunya durant aquells anys. Gràcies a la seua posició consolidada en les més importants institucions acadèmiques i culturals de la València del Vuit-cents, Boix es va convertir en un precedent i en un referent intel·lectual de la generació de joves poetes que estaven cridats a encapçalar la Renaixença al País Valencià. Aquell discurs eminentment històric, però, no atorgava, encara, un paper fonamental ni a la llengua ni al seu conreu literari. Va ser labor

d'una altra generació, la de Llorente, Querol o Constantí Llombart, situar la llengua en primer terme, sense trencar però, amb el doble patriotisme espanyol i valencià del liberalisme romàntic.

Mentretant, però, què va passar amb el mite de les Germanies? Com hem vist, la representació del passat “nacional” i, dins d'aquest, de la revolta de les Germanies es trobava al bell mig de l'articulació de discursos polítics durant i després de la revolució liberal. Entre el drama de García Gutiérrez i la novel·la de Vicent Boix, l'evocació dels agermanats va experimentar un desplaçament vers la perifèria “provincial” valenciana. Un desplaçament que, des del nostre punt de vista, és indicatiu d'altres moviments més generals associats a la legitimació del nou Estat-nació. En efecte, paral·lelament al procés de negociació cultural a propòsit de la imatge de les Germanies que hem analitzat, s'assistia a un fenomen que, encara que no ha estat examinat des d'aquest punt de vista, resulta essencial per a tot el que estem explicant ací: la consolidació d'un nou cànon històric centrat a evocar, no ja les lluites contra la Monarquia, sinó, al contrari, la continuïtat de l'Estat com a aparell de poder al llarg de la història. Un relat històric sobre l'Estat en què, precisament, la Monarquia feia el paper principal.

Tot això ha d'ajudar a entendre per què les Germanies eren, a finals del segle XIX, un mite susceptible de ser usat, carregat de significats polítics nous, des d'aquells projectes que es definien contra el centralisme de l'Estat liberal, be es tractara del republicanisme del Sexenni o dels literats de la Renaixença valenciana. En el cas d'aquests últims, clarament hereus de la reflexió de Boix, s'accentuà el component anticastellà que ja era en l'obra del mestre. Un exemple pregon és el drama de Constantí Llombart *Lo darrer agermanat* (1882), en el qual s'evocava la lluita dels agermanats contra “la estrangera tropa castellana”. Tal i com la representà Llombart, la finalitat última de la revolta va ser la defensa dels Furs davant “(e)ixes goles de llop, plenes de rabia / (q)ue d'extranger pays (sic) sols a tragarse / (v)enen la llibertat de nostra patria” (LLOMBART, 1882: 33). La representació de la Germania que feia Llombart no era gens original, com ja hem indicat; es tracta d'una visió que s'havia convertit en moneda corrent entre els literats valencians de mitjan segle des de l'obra de Boix. Però, a més a més, en Llombart encara s'aprecien els ecos de l'elaboració del mite de les Germanies que es va recrear al caliu de les lluites polítiques del Sexenni, de les quals ell mateix va ser testimoni participant.

En efecte, en el cas del republicanisme insurreccional del Sexenni s'assisteix a una veritable resurrecció de la imatge de les Germanies bastida pel primer liberalisme. El llibre que Manuel Fernández Herrero va dedicar a la revolta de les Germanies el 1870 es va publicar, de fet, amb motiu de l'aixecament federal de la ciutat de València l'octubre de l'any anterior. En el pròleg escrit pel líder federal Roque Barcia, s'assegurava que “*nosotros somos los agermanados de ahora, como los agermanados de Valencia fueron los republicanos federales de entonces*” (FERNÁNDEZ: X). Aquest ús estretament propagandístic de la història tingué l'efecte de

tornar a carregar políticament l'episodi de les Germanies, si és que al llarg del segle havia perdut eixe component en alguna mesura. La retòrica mobilitzadora de les juntes revolucionàries del Sexenni així ho mostra. Sense anar més lluny, el 1873 la Junta revolucionària del cantó de València no s'estava de proclamar: "*Hijos de Valencia, herederos de las glorias de Juan Lorenzo y de Guillem de Vinatea, reanudemos en el Cantón Valencino las glorias de aquellos patricios, las glorias de los antiguos fueros ya célebres por su espíritu popular; precedente y preparación de la moderna democracia*" (LOMBART, 1973: 49).

Com hem vist, aquella interpretació dels Furs i de l'episodi de les Germanies tenia arrels ben prestigioses en el llenguatge del primer liberalisme espanyol. Contra aquesta lectura tant evidentment ideologitzada de la història, però que havia sigut corrent durant el Vuit-cents, cal considerar la postura epistemològica de l'escola d'historiadors erudits que parteix del mestratge del canonge Roc Chabàs (VICIANO, 1995). Un dels representants més acreditats d'aquest corrent positivista i conservador, Manuel Danvila Collado, dedicà un ampli estudi a les Germanies valencianes, la principal característica del qual era desfer el dens muntatge ideològic que, en la seua opinió, distorsionava la comprensió de l'episodi històric (DANVILA, 1884). Així, l'historiador escrivia, a propòsit de la figura de l'Encobert, en uns termes que són tota una declaració de principis: "*Las conmociones político-sociales arrojan á la superficie seres inverosímiles que cumplen su pasajera misión y sirven, á medida que el tiempo avanza, de pretexto á la tradición, de argumento al drama, de motivo á la novela, hasta que la historia, cumpliendo su verdadera mision, liquida la realidad de los hechos, y arroja la luz de la verdad, comprobada por documentos indestructibles, para rectificar los pasados juicios*" (DANVILA, 1890: 123).

La historiografia conservadora de l'escola històrica valenciana iniciava una labor de desmuntatge de les Germanies tal i com havien estat construïdes reiteradament pels novel·listes, poetes i polítics al llarg del Vuit-cents. És important adonar-se de la novetat que suposava el punt de vista d'aquests historiadors de finals de la centúria i, fins a quin punt, aquesta era una postura que tenia sentit al si d'un debat específicament valencià. Un debat en que s'encreuaven el llegat de la tradició insurreccional republicana de la ciutat, l'anticastellanisme latent en la cultura "provincialista" i els efectes mitificadors d'una lectura "literària" del passat que responia a les necessitats d'una identitat regional en construcció. La polèmica epistemològica al voltant de les Germanies és indicativa, també, de l'exhauriment d'una cultura política liberal que havia conservat una extraordinària vitalitat i havia contribuït a configurar poderosos imaginaris socials durant el segle XIX. Es tractava d'un marc conceptual bastit durant els anys de ruptura revolucionària amb l'Antic Règim i que, sembla, té un punt d'inflexió en el context posterior al fracàs de l'experiència democràtica del Sexenni.

BIBLIOGRAFIA PRIMÀRIA

- BOIX, V. (1847): "Origen y carácter de la guerra de la Germania II", *El Fénix*, 8 d'agost.
- BOIX, V. (1857): *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*. Xàtiva, Imprenta y librería de Blas Bellver.
- BOIX, V. (1921): *El Encubierto de Valencia. Novela histórica original del siglo XVI*, València, Ed. El Mercantil Valenciano (ed. or. 1852).
- DANVILA COLLADO, M. (1884): *La Germania de Valencia : discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública del Excmo. Señor Don Manuel Danvila y Collado el día 9 de noviembre de 1884*, Madrid, Imp. de Manuel Ginés Fernández.
- DANVILA COLLADO, M. (1890): "El Encubierto de Valencia", *El Archivo*, volum V, quadern IV (Dènia, maig de 1890), pp. 123-138.
- FERNÁNDEZ HERRERO, M. (1870): *Historia de las Germanías de Valencia y breve reseña del levantamiento republicano de 1869 por...*, Madrid, Imprenta de la viuda e hijos de M. Álvarez.
- GARCÍA GUTIÉRREZ, A. (1840): *El Encubierto de Valencia*, Madrid, Imp. de Yenes.
- HARTZENBUSCH, J. E. (1866): *Obras escogidas de don Antonio García Gutiérrez*, Madrid, Rivadeneyra.
- LLOMBART, C. (1973): *Crònica de la revolució cantonal*, València, L'Estel (edició de *Trece días de sitio o los sucesos de Valencia*, València, 1873).

BIBLIOGRAFIA SECUNDÀRIA

- ARCHILÉS, F., MARTÍ, M. (2001): "Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana", *Afers. Fulls de recerca i pensament* 38, pp. 157-178.
- ARMSTRONG, N. (1991): *Deseo y ficción doméstica*, Madrid, Cátedra.
- BURDIÉL, I., SERNA, J. (1996): *Literatura e historia cultural o Por qué los historiadores deberíamos leer novelas*, València, Episteme.
- CALDERA, E. (2001): *El teatro español en la época romántica*, Madrid, Castalia.
- DURAN, E. (1982): *Les germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- FORCADELL, C. (2001): "El mito del Justicia en el imaginario del liberalismo español" en *Primer encuentro de Estudios sobre el Justicia de Aragón*, Saragossa, pp. 17-27.
- FUENTES, J. F. (1996): "El mito del pueblo en los orígenes del republicanismo español: *El Huracán* (1840-1843)", *Bulletin d'Histoire Contemporaine d'Espagne*, 23, 41-58.
- FUENTES, J. F. (2003): "Pueblo" en Fuentes, J. F. i Fernández Sebastián, J. (eds.), *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid, Alianza, pp. 486-593.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (1981): *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Península.
- IRANZO, C. (1980): *Antonio García Gutiérrez*, Boston, Twayne.
- MARRAST, R. (1989): *José de Espronceda y su tiempo. Literatura, sociedad y política en tiempos del romanticismo*, Barcelona, Crítica.
- MILLÁN, J., ROMEO, M. C. (2004): "Was the liberal revolution important to modern Spain? Political cultures and citizenship in Spanish history", *Social History* 29-3, pp. 284-300.
- PÉREZ, J. S., CIRUJANO, P., ELORRIAGA, T. (1985): *Historiografía y nacionalismo español (1834-1868)*, Madrid, Centro de Estudios Históricos.

- PÉREZ, P., CATALÁ, J. (2000): *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*, València, Biblioteca Valenciana.
- PEYROU, F. (2002): *El republicanismo popular en España (1840-1843)*, Cadis, Universidad de Cádiz.
- ROMEO, M. C. (1995): “La sombra del pasado y la expectativa de futuro: ‘jacobinos’, radicales y republicanos en la revolución liberal” en Roura, L., Castells, I. (eds.) *Revolución y democracia. El jacobinismo europeo*, Madrid, Ediciones del Orto, pp. 107-138.
- ROMEO, M. C. (2000): “La cultura política del progresismo: las utopías liberales, una herencia en discusión”, *Berceo*, 139, pp. 9-30.
- ROMEO, M. C.: “Historia progresista, historia nacional”, en premsa.
- RUIZ SILVA, C. (1997): “Introducción” a A. García Gutiérrez, *El trovador*, Madrid, Cátedra, pp. 49-59.
- RUIZ SILVA, C. (1985): “García Gutiérrez: política y guerras civiles”, *Cuadernos hispano-americanos* 415, pp. 91-100.
- SEGARRA, J. R. (2003): “Vicent Boix i el discurs provincialista valencià durant el segle XIX”, *L'Avenç* 284, pp. 1682-1685.
- TARRAZONA, C. (2002): *La utopía de un liberalismo postrevolucionario. El conservadurismo conciliador valenciano, 1843-1854*, València, PUV.
- VICIANO, P. (1995): *La temptació de la memòria*, València, Eliseu Climent Editor.

